

Резюме

Польська меншина у південно-східній Україні

Україна межує з сімома державами: з Росією, Білоруссю, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Молдавією й Румунією. Україна на європейському тлі характеризується диференційованим рельєфом місцевості й нерівномірним розміщенням населення. Ця країна часто змінювала кордони, докладаючи зусиль задля здобуття незалежності. Адміністративно-територіальний поділ описуваних мною областей – Донецької й Запорізької – протягом кількох століть був описаний у розділі 1.1. Спочатку це були Дикі Поля, на яких проживали кочівники, потім ці землі формально становили частину польської держави або ж належали до Османської імперії. У XIX столітті вони знаходились у межах Єкатеринославської та Таврійської губерній Російської імперії. Протягом 1917–1920 рр. було утворено Українську Народну Республіку. У період між двома війнами існувала Українська РСР (республіку було поділено на області).

Донецька область вважалася найбільш індустріалізованим тереном України. Донецьк, названий також „містом троянд”, виник у 1869 році завдяки уельському підприємцю. Він побудував металургійні заводи й кілька вугільних шахт на території поселень, що виникли у XVII столітті. Найважливішими промисловими містами, крім Донецька, є: Артемівськ, Горлівка, Єнакієве, Краматорськ, Макіївка, Маріуполь, Торез. У цих містах жили також поляки, залучені до розвитку регіону. Існували (й існують) також римсько-католицькі святині, у виникненні й будівництві яких поляки відіграли важливу роль, особливо після 1991 року.

Запорізьку область було утворено у 1939 році; її центром є Запоріжжя. До значущих міст належать Бердянськ, Мелітополь, Токмак, де також мешкають поляки.

Національно-етнічний склад досліджуваної мною території, де найбільшу групу становлять українці, представляє розділ 1.4. Другу за кількістю групу складають росіяни. Свій внесок у розвиток цієї території зробили також болгары, німці, греки, євреї, чехи, татари, поляки, вірмени та інші

429

Резюме

національності. Представники цих етносів і народів до сьогодні живуть н цих теренах. Це був регіон, що характеризувався взаємопроникненням різних культур. Індустріалізація та сталінізація мали призвести до однорідного, єдиного державного організму й титульного народу, тобто російськог. Стосовно мови ця політика досягла своєї мети. Після здобуття Україною Незалежності виникають національні товариства вищезгаданих етносів провадиться навчання мовами меншин. Відроджуються багатокультурніст і толерантність.

Поляки у південно-східній Україні спочатку перебували як заробітчани

ські емігранти, були і втікачі, потім їх засіли на роботу в шахтах. За католіцьку віру і польське походження, як „п’яту колону”, їх було репресовано. Зазнаючи чимало принижень і знущань, поляки мали зникнути з карти національностей України згідно з проваджуваною протягом сімдесяти років радянською політикою. Докладно про поляків на цій території йдеться у розділі 1.5.

Як відомо, поляки були висококваліфікованими спеціалістами в різних царинах. Вони викликали симпатію в росіян і представників інших націй як люди працьовиті й культурні, до того ж сумлінні. Варто підкреслити, в яких важких умовах довелося полякам жити, вчитися, працювати й заслужити ім’я гідного громадянина в цьому закутку центрально-східної Європи.

Україна як незалежна держава після „перестройки” почала встановлювати своє законодавство. Вона прийняла й затвердила Конституцію, що є Основним Законом. Її доповнюють укази, декрети, закони; інші юридичні документи, що стосуються вибраних аспектів проблематики національних меншин, що описано в розділі 2. Найважливішим є те, що органи української влади усвідомлюють роль і значення національних і етнічних меншин, що мешкають у державі, враховують їхнє культурне, мовне, релігійне розмаїття.

Мета цього розділу – з’ясувати правові засади, щодо національних меншин. Я представила кілька законів і законодавчих актів, навела цитати з Конституції України. Вони визначають, які спільноти, громади чи люди у світлі закону вважаються меншинами, що саме їм гарантує держава, як є засади утворення національних товариств і організацій. Я зосередила свою увагу на польській меншині, що мешкає в Донецькій і Запорізькій областях. Потім я описала сучасний стан польських організацій на досліджуваній мною території.

Польських організацій для такого розлогого терену є небагато. Число членів польських організацій у Донецькій і Запорізькій областях складає пона

Резюме

дві тисячі осіб. Існує десять незалежних польських організацій з одинадцятьма територіальними відділеннями. Зазвичай при утворенні тієї чи іншої організації виникають певні труднощі; іноді організації чекають реєстрації дуже довго, час очікування залежить від роботи конкретного службовця.

Питання освіти національних меншин у світлі існуючого українського законодавства я висвітлила в розділі 2.2. Усі меншини мають право створювати навчальні класи, вести курси, провадити навчання рідної мови. Так і поляки, що мешкають на території України, мають можливість обирати навчання польської мови в різних формах. Зі звітів учителів відомо, що число тих, хто вивчає польську мову, зростає з кожним роком. Можна сподіватись, що з часом українське право відповідатиме вимогам, що ставляться користувачами мови.

Національні й етнічні меншини розвиваються передовсім завдяки збереженню і представленню власної національної чи етнічної культури, що обговорюється в розділі 2.3. Є закони, які говорять про те, що кожна національна меншина має право експонування й протегування власної

культурної спадщини.

Поляки у південно-східній Україні достатньо організовані й повною мірою використовують надані їм можливості. Перелік фольклорних, вокальних, танцювальних, музично-артистичних гуртів є значним.

З дозволу органів місцевої влади організовано різнопланові виставки та концерти, такі заходи мають високий рівень. Видається польська преса, організуються художні виставки місцевих поляків, конкурси читців, музичні концерти. Поляки у цьому культурному тиглі вирізняються високим рівнем культури.

Діяльність Римсько-католицького костелу на цій території описано в розділі 2.4. У цей період українська держава видала декілька законів, які утверджують вільне віросповідання. Після представлення юридичних актів подано перелік костелів, каплиць і парафій на території сучасних Донецької та Запорізької областей.

Сучасний стан польської мови серед поляків у південно-східній Україні свідчить про складність проблематики, що виявляється передусім у соціальному розшаруванні польської мови. Мої інформатори найстаршого і частини середнього покоління, що мешкають у Донецькій і Запорізькій областях, послуговуються кресовою південно-східною і північно-східною польською мовою, крім того, говорять загальною польською мовою (особи, що народилися у корінній Польщі). Рідною мовою цих осіб була польська. Поступово вони почали засвоювати українську й російську мови і вживати їх. Дехто

431

Резюме

з досліджуваних і до сьогодні послуговується польською мовою під час розмови (також письмовою), інші ж радіють щоразу, коли трапляється нагод поговорити по-польськи, тоді вони пригадують різні історії; у пам'яті ж інших збереглися лишень звичайні повсякденні вислови або ж молитви, вивчені в дитинстві. Середнє, а також молодше покоління, що народилися вж у Донецькій і Запорізькій областях, тільки-но починають вивчати польськ бо мають свідомість свого походження. Вивчаючи польську, вони відштовхуються від споріднених російської або української мови.

Польська мова осіб, досліджуваних у південно-східній Україні, була і в постійному контакті з українською й російською мовами. Мої інформатори постійно мандрували, допоки остаточно оселилися у Донецькій чи Запорізькій областях. Міграційні процеси були спричинені, зокрема, політичною ситуацією (заслання), примусовим скеруванням до праці у промислових містах Донеччини й Запорізької області та пізнішими добровільними переселеннями (заробітчанськими). На мовну ситуацію, безсумнівно, впливає і суспільний статус досліджуваних. Декотрі закінчили раніше польську школу, інші були самоучками. До цієї групи опитуваних належать люди різних професій, однак більшість із них репрезентує інтелігенцію.

Двомовність і тримовність інформаторів не дивує, оскільки суспільна й економічна ситуація змушувала їх вивчати нові мови. Послуговуючись двома або й трьома мовами, що характеризуються близькою спорідненістю

досліджувані вільно перемикають мовні коди. Часом роблять це свідомо часто – несвідомо. Великою мірою це спричиняє ситуативний контекст. Нерідко зміна коду наставала в розмовах під час зміни партнера розмов. Чимале значення мала тут тема розмови, місце й загальна ситуація: офіційна або неофіційна. За критеріями чисельності можна вирізнити перемикання одноразові (коли зміна коду не повторюється) й багаторазові (залежні від різних причин). Інформатори дуже вільно можуть перемикатися на інший мовний код з кращим чи гіршим наслідком.

При так наближених і споріднених мовних кодах не дивує факт інтерференцій у мові поляків. Ці інтерференції з'являються у фонетичній системі, флексійній (граматичній), словотвірній, а також у лексиці. У роботі було описано й проаналізовано найбільш поширені інтерференційні явища. Польська мова моїх інформаторів опинилася в домінуючому середовищі російської і української мов, до того ж дуже далеко від сучасних кордонів польської держави. До 1990 року вона була цілковито відтята від польських засобів масової інформації та від польської високої культури, а польська література була рідкістю.

432

Резюме

Феноменальне явище суржику також відбилося на мові досліджуваних. Це явище стосується частково польської мови як коду, в якому змішуються мови українська й російська. Тому я описала це явище, враховуючи його винятковість і оригінальність, дещо ширше. Суржиком користуються особи старшого й середнього віку, найчастіше в ситуаціях родинних і сусідських. Ці особи добре розуміють, що розмовляють українсько-російською „мішанкою”. Результати моїх досліджень свідчать про те, що найчастіше суржиком послуговуються особи, що народилися в селі.

У формуванні мовної політики, в якій російська мова мала перевагу, настають зміни, що стосуються також родинної сфери і контактів з сусідами. Тільки частина польської меншини у Донецькій області (4,1%) й Запорізькій (4,0%) уважають польську мову рідною. Офіційно деякі поляки на Донеччині вважають рідною мовою українську (19,3%) і російську (75,7%), тоді як у Запорізькій області цей процент виглядає наступним чином: українська – 38%, російська – 56,8%. Під час моїх досліджень, що провадилися з 2007 року, я не чула, щоб поляки щоденно спілкувалися польською мовою. Імовірно, що особи, котрі зазначили польську мову як рідну, є тими, хто народився у довоєнній Польщі, а їхньою рідною мовою, мовою домашньою, була польська. Російська мова на досліджуваній території відігравала в минулі часи значну роль, вона й надалі виступає як найрозповсюдженіша. Російська мова уесь час функціонує у сфері високої культури: у театрі, кіно, у школах, бібліотеках.

Разом із здобуттям Україною незалежності обсяг уживання української мови виростає з року в рік, особливо у середній і вищій школах. Польська мова в освіті виступає як предмет обов'язковий або факультативний, тобто такий, що обирається на добровільних засадах. У сфері освіти маємо справу з особами різного віку, котрі прагнуть опанувати польську мову. Є дві при-

чини такого стану речей: одна – це бажання опанувати мову предків, а друга – бажання виїхати до Польщі.

У сфері релігії також переважає російська мова (пор. 4.3.). Навіть підчас меси по-польськи постійні, незмінні частини меси, відбуваються польською, тоді як читання, Євангелії, проповіді – мовою російською. В Україні немає правового акту, що регулює вживання мови в Католицькому костелі.

Важливу роль відіграє газета „Поляки Донбасу”; завдяки чому люди старшого віку, котрі не мають доступу до Інтернету, отримують можливість контакту з польським друкованим словом. Цю газету видає Товариство польської культури Донбасу, готує радіопередачі „Польська хвиля Донбасу”;

433

Резюме

телевізійну програму „TV поляків Донбасу” та провадить інтернет-сторінк Редакторами є ті ж самі особи. Створював попередній голова Товариства Ри шард Зелінський. Зараз відповідальність за всі починання лягла на Валентин Старушко. Звичайно, одна особа не в змозі допильнувати такої різнорідно роботи, котра до того ж вимагає технічних знань і вмінь, як, наприклад провадження інтернет-сторінки. Крім того, Валентина Старушко є вчитель кою польської мови і редагує „Голос Настоятеля”, який виходить щонеділі російською мовою. Це газета призначена для католиків Донецька (пор. 4.4.

Перед головами полонійних організацій стоїть важке завдання. Терен на яких діють ці організації, лежать далеко від кордонів Польщі, а співпраця й контакти з сучасною Польщею часто не є ускладненими. У цьому випадку від лідерів і діяльності польських товариств залежить подальший розвиток польської мови й формування через мову й інші суб’єктивні чинники польської ідентичності.

На даний час у Донецькій і Запорізькій областях польська мова виконує символічну, пізнавальну й економічну функції. Висока символічна цінність польської мови є характерною для старшого покоління, для якого польська мова виконує ідентифікуючу функцію. Трапляється також, що особи, котрі ще „залишаються в укритті”, перед смертю просять найближчих покликати католицького ксьондза, щоб він прочитав молитву польською мовою.

Проблеми колективної та індивідуальної національної ідентичності представлено в розділі 5. Переважно на підставі літератури предмета і проваджуваних мною досліджень у книзі вміщено описи наступних критеріїв – визначників ідентичності:

- › кровні узи, тобто я поляк, бо мої батько й матір були або є поляки;
- › чинник наявності документів і службових приміток, зауважень, щ виникають також з кровних уз;
- › релігійний критерій;
- › мовний критерій.

Ситуація польської меншини у південно-східній Україні є особлив складною. Відповідь на запитання „хто я, якої я національності?” є важко. На досліджуваному терені поляки становлять зовсім малий, мізерний відсоток і вельми розпорошені. Інтерв’ю і результати анкетувань, що провади

лися серед респондентів-поляків у південно-східній Україні, виявляють позначники польської ідентичності в окремих досліджуваних містах.

У праці наведено також висловлювання окремих осіб на тему додаткових чинників, що визначають їхню ідентичність, наприклад, місце народження

434

Резюме

З досліджень видно, що у східній Україні формується якісно новий різновид польської культури, оскільки культивуються лише деякі її елементи, найбільш польські, що є наслідком браку спадковості цієї культури. Тому для польської меншини цього регіону слід застосовувати нові підходи й методи навчання польської мови, а також виробляти модель формування майбутнього покоління поляків з чітко окресленими визначниками національної свідомості.

Тему біографічної пам'яті було розкрито в розділі 6; проблему було поділено на дві різні дослідницькі перспективи. У першій частині подано усні біографії вибраних осіб, а також їхній погляд на польськість і їхнє розуміння цього поняття. Біографії чи життєписи родин, були опрацьовані на підставі вивчення літератури предмета. Істотною для нас є не лише колективна комунікативна пам'ять, що вказано у розділі 6.1.1.–6.1.4, а також пам'ять окремих особистостей, котрі зробили вагомий внесок у розвиток польської культури. Два представлені описи є різними з перспективи часу, простору й доробку. Дуже коротко, лаконічно я представила доробок родини Єльських, Сухомлинових який є важливою складовою польської культури у регіоні. Значну роль відіграло в ній не тільки покоління, що живе нині в Донецьку, а також і попередні покоління, що діяли в різні періоди на рубежах Речі Посполитої. Сім'я є важливим пунктом спостереження, оскільки саме в ній формуються мовні взірці і стосунок до мов і національних груп.

Польськість на території південно-східної України, що відроджується з реліктів, або ж створюється (переноситься з Польщі),– є важливим елементом регіонального культурного пейзажу, а також значущим елементом досліджень поляків поза територією Польщі. Ця книга ідеально вписується в канон досліджень польської меншини в Україні і поза межами Польщі.

Переклад

Олексій Миколайович Сухомлинов